

Perspectives socials i culturals a 1968: el cas francès

Marc Pujals i Lladó

Universitat Autònoma de Barcelona

Facultat de Filosofia i Lletres

Grau d'Història

Menció d'Història Contemporània

Curs 2017 - 2018

Treball de Fi de Grau

Tutoria de Martí Marin Corbera

Departament d'Història Moderna i Contemporània

Taula de continguts

1. Resum i <i>abstract</i>	p. 3
2. Presentació	p. 4
3. Contextualització sociocultural:	
3.1. Cap a les societats de consum: una trajectòria crítica	p. 5
3.2. Sobre la universitat de masses	p. 6
3.3. Apunts (contra)culturals i identitat juvenil	p. 7
4. El Maig francès:	
4.1. Composició social del moviment: entorn el subjecte	p. 9
4.2. Naturalesa de la mobilització i repertori de l'acció col·lectiva	p. 11
4.2.1. Obrers i estudiants. Abast i límits de la unitat	p. 13
4.3. Món intel·lectual i contestació	p. 15
4.4. Gènere i sexualitats	p. 19
5. Consideracions finals	p. 23
6. Referències bibliogràfiques	p. 25

1. Resum i *abstract*

El fenomen mundial dels anys 1968 en el cas francès no es reduí tan sols a les mobilitzacions dels mesos de maig i juny, sinó que s'inscriví en un procés previ de transformacions social i cultural i constituí, al seu torn, l'origen d'experiències posteriors. El treball s'ocupa, doncs, de contextualitzar el subjecte protagonista del Maig del 68 a partir de l'observació dinàmica de les interaccions entre els nous actors en formació i altres col·lectius ja existents. Alhora, s'analitza el significat, l'abast i els límits de la contestació envers els rols i patrons d'autoritat socials establerts en la mesura que s'expressa —o no— al si d'espais com la universitat, les fàbriques o la sexualitat, però també en nocions com *intel·lectual*. La persistència de les relacions de poder per raó de gènere apareix com la gran limitació del potencial contestatari.

Paraules clau: Maig del 68, contestació, moviments socials, acció col·lectiva, repertori, intel·lectuals, gènere, contracultura.

The 1968 years global phenomenon was not only reduced to months of May and June for the French case, whereas it was inserted into a previous process of social and cultural transformations and, in turn, constituted the origin of subsequent experiences. Thus this work attempts to contextualize the May 68's leading subject from the dynamic observation on the interaction held between new actors in formation and already existing collectives. In the same way, the meaning, significance and deadlines of contestation towards established social roles and authority patterns are analyzed to the extent in which it is expressed —or not— inside some spaces such as university, factories or sexuality, but also referring to notions as intellectual. The persistence of gender-based relations of power appears as the great limitation of protest strenght.

Keywords: May 68, contestation, social movements, collective action, repertory, intellectuals, gender, counter-culture.

2. Presentació

La concepció dels *anys 1968* com a gran cicle de mobilització heterogeni i a escala mundial imposa delimitar-ne els possibles camps i casos d'estudi, atesa la diversitat dels subjectes, dels àmbits geogràfics i dels programes de reivindicació que hi intervingueren. Així doncs, les pàgines que segueixen pretenen abordar l'esdeveniment des de dues concrecions: d'una banda, l'observació exclusiva de les dinàmiques social i cultural; de l'altra, la circumscripció geogràfica i cronològica que suposa l'anàlisi exhaustiva del conegut cas del Maig francès.

Així mateix, el text defuig la crònica descriptiva i factual de la mobilització i aposta, en canvi, per l'aproximació a la història analítica i interpretativa, que basteixi teòricament i raonada una explicació al Maig del 68; una postura, al seu torn, directament relacionada amb l'objectiu últim de la recerca, el qual no és més que contribuir a la comprensió holística del fenomen. Pel que fa a l'elecció de la metodologia de treball, d'acord amb les limitacions del document, la dissertació aplica fonamentalment una estratègia heurística progressiva, basada en l'exposició de les fonts que suporten en termes bibliogràfics les conclusions defensades.

Al si d'aquests enfocaments es proposen, doncs, quatre hipòtesis principals. D'entrada, es descarta la visió descontextualitzada dels fets que els desproveeix de congruència històrica i, per tant, se sosté la interpretació de Maig com a exponent d'un procés de transformació social i cultural anterior. Després, el treball afirma la novetat d'alguns actors conseqüents de l'esmentat procés, així com de certes reivindicacions, però no per això confronta la persistència del repertori modern d'acció col·lectiva, al qual s'adaptà la contestació. En tercer lloc, es presenta la confluència per les capes juvenils entre obrers i estudiants, la qual cosa reporta la naturalesa de la mobilització: la superació de l'isolament dels actors col·lectius. Finalment, el text valora l'abast i límits de la pretesa contestació vers tots els rols d'autoritat, amb atenció especial a les deficiències pràctiques i discursives quant a la qüestió de gènere.

En relació amb els objectius exposats, el cos del text s'estructura en tres apartats successius a aquesta presentació. La inaugural *Contextualització sociocultural* respon a l'esmentada necessitat d'inscriure el Maig del 68 en una dinàmica històrica marcada per la transformació, de la qual es fa balanç tot incidint en fenòmens com la massificació universitària o la ruptura contracultural del període 1950-1960. La secció central del treball fa referència explícita al Maig i es reflexiona socialment al voltant del subjecte i culturalment entorn de la significació de l'acció col·lectiva, així com de la interacció entre els àmbits obrer, estudiant i intel·lectual —no sense un ampli matís de gènere. Per últim, un apartat conclusiu organitza novament i relliga la comunitat d'algunes de les observacions destacades.

Abans, és just de dedicar un agraïment als altres responsables d'aquesta tasca: Martí Marín, per una pacient tutoria; Javier Tébar, l'orientació crítica del qual ha estat imprescindible; Eloi Bellés, una espasa filològica; la lectura àvida de la Sara; Joan, Anna i la Judit, qui darrerament ha estat, sens dubte, la principal perjudicada d'un apassionat oratge intel·lectual.

3. Contextualització sociocultural

3.1. Cap a les societats de consum: una trajectòria crítica

Possiblement la memòria traumàtica vers la depressió de 1930 i l'experiència devastadora de dues guerres mundials contribuïren a *glorificar*, literalment, l'etapa de prosperitat econòmica que s'inaugurà —de manera irregular— a l'Europa posterior a 1945. En termes generals, la historiografia l'ha descrit com una evolució inèdita pel que fa al creixement, que superà llargament els índexs de preguerra i es perllongà, amb dificultats, fins a finals dels setanta. Al seu torn, l'historiador Eric Hobsbawm destacà l'*excepcionalitat* —val a dir, caduca— en què es trobaven les economies occidentals durant aquest període¹. Etiquetes com l'*edat d'or*, el *gran boom* o l'afortunada expressió *Trenta Gloriosos*², emprada en el cas francès per l'economista Jean Fourastié el 1975, formaren part del procés mitificador d'una reestructuració mundial del capitalisme protagonitzada per la generació de postguerra.

A grans trets, l'ampli conjunt de transformacions que experimentaren les societats de les dècades centrals del segle XX en relació amb els comportaments econòmics ha estat tipificat com a *revolució* per part d'importants sectors de les ciències socials, ran de la profunditat, la universalitat i la relativa velocitat del canvi. Més enllà de la terminologia, als països desenvolupats la prosperitat es traduí en un augment del nivell de vida que la majoria de la població no havia assolit mai³. El sociòleg i filòsof Jean Baudrillard exposà que la classe treballadora havia accedit massivament per primer cop a un seguit de productes i serveis —com ara els electrodomèstics o l'educació superior— que sobrepassaven les necessitats bàsiques. S'entrà així en un *cercle viciós del creixement* i una *dependència del consum* que, segons l'autor, acabaren per redefinir la moral de l'individu en termes materials, a més de generar una nova idiosincràsia i relacions socials *artificials*⁴: es tractava de l'ampliació d'allò que Henri Lefebvre havia anomenat anys abans «la societat burocràtica de consum dirigit»⁵.

Ni les interpretacions idealitzades sobre el desenvolupament econòmic ni les lectures de l'evolució social fetes exclusivament en clau de progrés no es troben, tanmateix, exemptes de crítica⁶. Ja contemporàniament Baudrillard en plantejà les explicacions a mode d'advertència. Per la seva banda, Lefebvre, marxista, acabà figurant entre els referents de sectors com els estudiants i de corrents com el situacionisme, immersos a la recerca d'alternatives vers un

¹ HOBBSAWM, Eric: *Historia del siglo XX*, Barcelona, Crítica, 2012, p. 260 - 263.

² FOURASTIÉ, Jean: *Les Trente Glorieuses, ou la révolution invisible de 1946 à 1975*, París, Fayard, 1975.

³ HOBBSAWM, Eric: *Historia...*, p. 290 - 291.

⁴ BAUDRILLARD, Jean: *La société de consommation*, París, Gallimard, 1970.

⁵ LEFEBVRE, Henri: *La vie quotidienne dans le monde moderne*, París, Gallimard, 1968, p. 192.

⁶ Per un estat de la qüestió, PAQUOT, Thierry: "De la *société de consommation* et de ses détracteurs", *Mouvements*, 54 (2008), vol. 2, p. 54 - 64.

sistema que rebutjaven —tot i ser-ne una conseqüència rellevant. Amb les consideracions entorn de la vida quotidiana, Lefebvre bastia una *crítica radical*, derivada de la *teoria crítica* que el 1968 centrava els debats iniciats anys abans per l'Escola de Frankfurt.

Revisions més recents del període s'han encarregat de valorar-ne l'abast i subratllar-ne les limitacions. L'última obra sobre el Maig del 68 publicada per la historiadora Ludivine Bantigny s'inicia, precisament, amb una nova proposta: *les Trente Critiques*, dels quals relaciona *les fragilitats de la prosperitat* en termes socials⁷. Un volum col·lectiu dedicat a la deconstrucció dels *mites* vers la modernització de postguerra i a la visibilització d'oposicions i resistències —*marginalitzades*— rebatejà l'etapa com *les Trente Ravageuses* (devastadors). Amb aquesta apel·lació provocativa s'il·luminaren les altres conseqüències del *progrés*, amb especial atenció als efectes de la pol·lució mediambiental i la raó econòmica neocapitalista⁸.

3.2. Sobre la universitat de masses

La segona meitat del segle XX fou també l'època de l'alfabetització a escala mundial —amb diferències marcades pels ritmes de desenvolupament. El nombre d'estudiants universitaris de preguerra resultava un percentatge insignificant de població fins i tot en les potències capdavanteres, a excepció dels Estats Units. En el marc de l'expansió econòmica, però, les xifres relatives als països de l'Europa occidental augmentaren entre quatre i nou vegades en tres dècennis, segons dades proporcionades per Hobsbawm. França concretament va ampliar el volum d'universitaris entre 1960 i 1970 des de 200.000 (ja el doble que el 1945) fins a més de 650.000. Es configurà, així, un nou actor social i polític format per masses d'estudiants d'origen popular als quals l'educació superior havia estat permanentment negada⁹.

A efectes d'aquest fenomen augmentà també el cos de professors, i s'inauguraren centres i campus que constituïren veritables focus transnacionals de concentració i intercanvi d'idees i experiències entre un col·lectiu vertebrat per un element a considerar: la joventut¹⁰. Les implicacions culturals i polítiques del procés de massificació de la universitat, sobre les quals pretén versar aquesta dissertació, foren tan rellevants com centrals en el desencadenament de mobilitzacions socials durant la dècada de 1960. Cal conceptualitzar el nou agent estudiantil de masses: 1) amb unes característiques i magnitud inconegudes, 2) desproveït d'antecedents, 3) producte confrontat d'una societat la transformació de la qual havia estat tan intensa que 4) la qüestió generacional esdevingué un abisme palpable entre dues identitats en formació.

⁷ BANTIGNY, Ludivine: 1968. *De grands soirs en petits matins*, París, Seuil, 2018, p. 23 - 42.

⁸ BONNEUIL, Christophe; PESSIS, Céline; TOPÇU, Sezin (coords.): *Une autre histoire des «Trente Glorieuses»*. *Modernisation, contestations et pollutions dans la France d'après-guerre*, París, La Découverte, 2013.

⁹ HOBBSAWM, Eric: *Historia...*, p. 297-299.

¹⁰ *Ibid.*, p. 303 - 304.

Tanmateix, la dinàmica de canvi social no és mecànica i, més enllà del panorama general, la realitat històrica informa complicacions importants. El marc teòric del sociòleg Pierre Bourdieu al voltant de la *reproducció social* facilita una comprensió dels problemes que presenta l'evolució del sistema educatiu ja exposada. En aquest sentit, el *camp universitari* s'havia concebut fins aleshores dins l'*habitus burgès*, restringit a un *grup social* concret, el dominant. Aquest espai, segons Bourdieu i Jean-Claude Passeron, participava de l'*herència* o transmissió d'un seguit de patrimonis o *capitals* —plantejats en un sentit més cultural que material— que conclouia en la *reproducció de les elits* i, per extensió, de les desigualtats socials, legitimades pels criteris meritocràtics instal·lats al món acadèmic¹¹.

Ja el 1964 Bourdieu havia quantificat la desigualtat que persistia entre l'accés als estudis i la procedència social: el fill de l'obrer hi tenia un 40 % menys de possibilitats que el benestant, mentre que la xifra augmentava fins al 80 % en el cas dels treballadors del camp. L'anomenà l'*eliminació* dels estudiants de classe popular, que se sumava a la *relegació* (cap a disciplines menystingudes) i a l'*estancament* (o retard en l'assoliment de progressos). El privilegi o *capital cultural* de què disposaven els joves de la classe dominant i cultivada els situava —a parer de l'autor— en una posició d'avantatge envers la resta: la socialització de l'espai burgès els havia proporcionat una familiaritat cap a les expressions de la cultura elitista (òpera, teatre, pintura...), la qual fonamentava paradoxalment els programes d'una escola republicana que, en el pla teòric, assegurava la igualtat d'oportunitats. L'exclusivitat de la *culture savante* —traduïble per *erudita*—, en fort contrast amb la de les classes populars, emplaçava els estudiants a escollir entre la renúncia de la identitat i, per tant, l'assumpció d'un sistema de valors aliè —*aculturació*— o bé la via de la *resistència*, sovint, frustrada¹².

3.3. Apunts (contra)culturals i identitat juvenil

L'hegemonia cultural burgesa —segons el concepte gramscian— que persistia en les societats en moviment dels anys cinquanta i seixanta esdevingué ràpidament un objectiu principal de crítica per part de sectors que se sabien nous protagonistes del canvi: entre altres, el col·lectiu estudiantil, la joventut conscient (fenomen que s'abordarà a continuació) o les dones que veien actualitzar i ampliar a bastament la teoria i la praxi del moviment feminista. En aquest sentit, s'assistí a la formació de nombroses expressions alternatives artístiques, visuals, musicals, literàries, filosòfiques o estètiques que, al seu torn, constituïen per primer cop un cert moviment d'oposició sociocultural i de caire generacional a escala internacional¹³.

¹¹ BOURDIEU, Pierre; PASSERON, Jean-Claude: *La Reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*, París, Minuit, 1970.

¹² ÍD: *Les Héritiers. Les étudiants et la culture*, París, Minuit, 1964.

¹³ HOBBSAWM, Eric: *Historia...*, p. 328 - 345.

Theodore Roszak emprà el reeixit terme *contracultura* per a referir-se a la tendència europea i especialment a la nord-americana en aquest sentit. Així en definí i en calibrà l'impacte, potser de manera excessiva, ja l'any 1969:

The interests of our college-age and adolescent young in the psychology of alienation, oriental mysticism, psychedelic drugs, and communitarian experiments comprise a cultural constellation that radically diverges from values and assumptions that have been in the mainstream of our society at least since the Scientific Revolution of the 17th century.¹⁴

De forma simultània i essencialment relacionada amb l'experiència universitària i la sensibilització contracultural, els joves —en sentit general— es dedicaven a prolongar i conceptualitzar en termes culturals i sociològics (i fins i tot ideològics) allò que categòricament havia estat només una etapa biològica de transició en la vida de l'individu. I, en la majoria de casos, ho duien a terme *en contraposició a*; és a dir, en referència a una alteritat que acostuma a ser requisit indispensable de les construccions identitàries. En aquest sentit, la *cultura adulta* —la recerca, potser conservadora, de l'estabilitat material des de la rigidesa moral, típica de postguerra— ingressava a la dialèctica juvenil com un element eminentment antitètic. I és que, no sense dificultats, la identitat juvenil es plantejava de manera transversal i massiva com una *classe d'edat*¹⁵, més enllà de les classes socials i els matisos nacionals, que paradoxalment centrà les aspiracions en l'alliberament personal per mitjà d'un estil de vida experimental (sexe i drogues) cap a l'afirmació del cos i l'individu¹⁶.

No obstant això, les interpretacions del període al voltant de qüestions com la ruptura generacional, lligada a una identitat juvenil distinta que actués com a cohesionadora de les manifestacions de la contracultura, han estat substancialment examinades i confrontades en un debat interdisciplinari que dista molt d'ésser acabat¹⁷. Sobretot a partir de l'experiència de 1968, així com de les conseqüències i trajectòries posteriors, s'inicià un procés intel·lectual consistent a *problematitzar* teòricament i escèptica les dinàmiques socials i culturals a les quals s'havia atribuït la mobilització. Es posà l'interrogant damunt de nocions com *generació*, alhora que es delimitava l'abast motriu d'una discutida idea de *joventut*¹⁸. En la mateixa línia, la suposada existència d'una sola *cultura juvenil*, segons es plantejà, exclouia

¹⁴ ROSZAK, Theodore: *The Making of a Counter Culture: Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*, Nova York, Doubleday & Co, 1969, p. 12.

¹⁵ BANTIGNY, Ludivine: "Que jeunesse se passe? Discours publics et expertises sur les jeunes après Mai 68", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 98 (2008), p. 7 - 18.

¹⁶ LÉVY, Marie-Françoise: "Images et paroles: l'individualisation et l'affirmation du moi", a DREYFUS-ARMAND, Geneviève; FRANK, Robert; LÉVY, Marie-Françoise; ZANCARINI-FOURNEL, Michelle (dir.): *Les années 68. Le temps de la contestation*, París, Complexe, 2008, p. 119 - 124.

¹⁷ BENNETT, Andy: "Reappraising 'Counterculture'", a WHITELEY, Sheila; SKLOWER, Jedediah (eds.): *Countercultures and Popular Music*, Nova York, Routledge, 2016, p. 17 - 29.

¹⁸ COHEN, Yolande: "Mai 68: le mouvement étudiant comme mouvement de génération?", *L'Homme et la société*, 111 - 112 (1994), p. 119 - 136.

moltes capes joves que pretenia aglutinar i, des de la presumpta base empírica del desenllaç del Maig, se sentencià que disposava d'una insuficient capacitat real de canvi sociopolític¹⁹.

4. El Maig francès

4.1. Composició social del moviment: entorn el subjecte

Hom podria aplicar als esdeveniments de 1968 la teoria sociològica que Alain Touraine bastia simultàniament: l'accionalisme, oposat a les propostes funcionalistes de Talcott Parsons. Segons la *sociologia de l'acció*, l'observació de les pautes del comportament col·lectiu en el marc d'allò que l'autor anomenà *societats postindustrials* necessita d'una anàlisi al voltant del *subjecte històric* o *actor*²⁰. De fet, si Touraine aportà alguna novetat a l'estudi dels processos socials amb els termes esmentats, fou identificar i conceptualitzar la categoria protagonista de l'*acció col·lectiva* —tendencialment, *moviments socials*— des d'uns paràmetres actualitzats; és a dir, traspasant o ampliant en certa mesura la interpretació estructural-marxista entorn la *classe* que havia dominat la investigació en ciències socials²¹.

La naturalesa de la problemàtica rau, doncs, en el canvi de paradigma que comportà l'experiència de 1968, entesa com a expressió culminant d'un procés de transformació sociocultural que en l'apartat anterior s'ha procurat ja de contextualitzar. A aquesta dinàmica l'acompanyà també una evolució pel que fa a participants i criteris de la mobilització social. En aquest sentit, la reivindicació sectorial i material —és a dir, protagonitzada de manera més o menys uniforme per un sector econòmic concret—, que ocupava la major part de les protestes en les societats industrialitzades, avançà progressivament cap a una diversificació o transversalitat tant dels subjectes implicats com dels objectes en qüestió. Hobsbawm precisà:

[...] el hecho de que el empuje del nuevo radicalismo procediese de grupos no afectados por el descontento económico estimuló incluso a los grupos acostumbrados a movilizarse por motivos económicos a descubrir que, al fin y al cabo, podían pedir a la sociedad mucho más de lo que habían imaginado.²²

Ateses les consideracions teòriques exposades, l'anàlisi al voltant de les experiències d'acció col·lectiva a França la primavera de 1968 mena a definir-ne un subjecte-actor conformat no tan sols per una classe social determinada, sinó per una multiplicitat d'agents individuals i

¹⁹ MALINOWSKI, Stephan; SEDLMAIER, Alexandre: "1968 - A Catalyst of Consumer Society", *Cultural and Social History*, 8 (2011), p. 255 - 274.

²⁰ TOURAINE, Alain: *Sociologie de l'action*, París, Seuil, 1965.

²¹ EDER, Klaus: "Au-delà du sujet historique: vers une construction théorique des acteurs collectifs", *L'Homme et la Société*, 101 (1991), p. 121 - 140.

²² HOBSBAWM, Eric: *Historia...*, p. 304.

col·lectius sovint inscrits als moviments socials protagonistes. Per exemple, és àmpliament conegut el paper central del col·lectiu i moviment estudiantils en el transcurs de la mobilització, així com també en l'evolució històrica de la segona meitat del segle XX.

Ara bé, constituïria un error interpretar-lo des d'un punt de vista homogeni, tal com demostrà Bourdieu. I és que, a escala micro, els universitaris d'orígens obrer o camperol difícilment representaven el 15 % dels estudiants, malgrat que la terra i especialment les fàbriques ocupessin més de la meitat de la població assalariada (52 %)²³. En aquest sentit, existeix un cert consens historiogràfic a situar les causes immediates del Maig del 68 en una casuística determinada de repressió vers el moviment estudiantil (el *Moviment 22 de Març*), al qual s'haurien sumat altres sectors, especialment i massiva l'obrer, tot configurant la mobilització transversal en què una crítica cap al *tot* social hauria dinamitzat la reclamació concreta.

Més enllà de les descripcions simples, Bantigny ha radiografiat la composició dels participants no-estudiants de les manifestacions a partir de les dades sobre les identificacions policials que s'hi efectuaren des del 3 de maig. Així, la historiadora ofereix un útil quadre informatiu quant a edats i ocupacions laborals en joc durant el procés d'enfrontaments. Pel que fa al segon aspecte, la diversitat professional existent entre els manifestants és absoluta: als registres de la prefectura de París hi apareixen des d'obrers fins a artistes, passant per enginyers, professors, tècnics, agricultors, empleats de serveis... En canvi, la joventut —de 18 a 24 anys— s'imposa com a aglutinador del que denomina classe o *comunitat d'edat*²⁴.

La interpretació que Bantigny elabora al voltant de la citada amalgama social representada a les mobilitzacions del maig de 1968 se circumscriu al marc teòric dels subjectes i l'acció col·lectiva. En són igualment destacables les influències de Michelle Zancarini-Fournel, qui atribuï al fenomen del 68 un intent de superar *barreres i fronteres entre classes socials*²⁵, així com també d'Ingrid Gilcher-Holtey, la perspectiva de la qual plantejà una interrupció de l'*aïllament dels camps d'acció* en el camí cap a una referida *comunitat d'interès*²⁶. Conscient del distanciament —a voltes antagònic— entre els distints grups que actuaven en la societat, Bantigny fonamenta la seva proposta en un *desig de descompartimentació* social, a partir de la congruència que podia tenir a finals dels anys seixanta una actitud similar. Es constituïa, doncs, una tendència emancipadora, contestatària, accentuada per l'oportunitat del context:

[...] l'un de ses forts accents [de la contestació]: vouloir échapper aux rôles sociaux qui enserrant, enfermements à résidence identitaire. [...] parce qu'elle laisse le temps de questionner la vie, le quotidien et le métier, la grève généralisée permet de les mettre à

²³ GRAIS, Bernard: "Sur 100 personnes actives 15 paysans et 38 ouvriers", *Économie et Statistique*, vol. 2, 1 (1969), p. 41 - 49.

²⁴ BANTIGNY, Ludivine: *1968...*, p. 48 - 49.

²⁵ ZANCARINI-FOURNEL, Michelle: *Le Moment 68: une histoire contestée*, París, Seuil, 2008, p. 216.

²⁶ GILCHER-HOLTEY, Ingrid: "La nuit des barricades", *Sociétés & Représentations*, 4 (1997), p. 165 - 184.

distance, pour les imaginer autrement. [...] Le mouvement étudiant est une étincelle, qui met de l'électricité dans l'air du temps usuel.²⁷

4.2. Naturalesa de la mobilització i repertori de l'acció col·lectiva

Al seu darrer treball, Ludivine Bantigny s'ha inclinat cap a les propostes metodològiques d'Alain Touraine, atès que entrellaça l'anàlisi dels subjectes amb el sentit o significat abstractes de l'actuació pràctica. O, en altres paraules, amb les característiques significants que adoptà l'acció col·lectiva desencadenada el Maig del 68. De fet, bo i les distàncies que cal adoptar, la interpretació de Bantigny —l'anhel de *descompartimentació* social— beu en certa mesura de la teoria que proposà el sociòleg italià Alberto Melucci a mitjans dels setanta en el marc dels estudis sobre els moviments socials, encara lligada a la qüestió de classe:

El comportamiento conflictivo que no acepta los roles sociales impuestos por las normas institucionalizadas anula las reglas del sistema político y/o ataca la estructura de las relaciones de clase de una sociedad dada.²⁸

Aquest *atac* o *conflicte* fou àmpliament conceptualitzat pel sociòleg que, a parer de Pérez Ledesma, més destacà a pensar històricament l'evolució de l'acció col·lectiva: Charles Tilly. Específicament, l'autor nord-americà —en col·laboració amb altres acadèmics, com ara Sidney Tarrow— denominà amb el terme *contention* (enfrentament) el conjunt de fenòmens socials basats en la confrontació entre dos o més actors col·lectius arran d'interessos oposats en una conjuntura determinada i mitjançant la corresponent *mobilització de recursos*²⁹; tal com foren els 68. Es tractava, doncs, d'un nou enfocament metodològic que actualitzava i aprofundia la teoria dels moviments socials —iniciada amb la irracional *psicologia de masses* de Gustav Le Bon³⁰— a partir d'un mètode molt pròxim als raonaments dialèctics. De fet, s'atribuí a les propostes debutants de Tilly la categoria d'estructuralistes, bo i la posterior transició vers les més recents perspectives relacionals, àdhuc culturals³¹.

²⁷ BANTIGNY, Ludivine: 1968..., p. 46.

²⁸ La definició de Melucci a PÉREZ LEDESMA, Manuel: "Cuando lleguen los días de la cólera. Movimientos sociales, teoría e historia", *Zona Abierta*, 69 (1994), p. 62.

²⁹ Les aportacions inicials a TILLY, Charles: *The Contentious French: Four Centuries of Popular Struggle*, The Belknap Press of Harvard University Press, 1986. Per a ampliacions posteriors, McADAM, Doug; TARROW, Sidney; TILLY, Charles: *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, 2001.

³⁰ LE BON, Gustav: *Psychologie des foules*, París, Alcan, 1895.

³¹ Una síntesi de l'evolució a GOLDSTONE, Jack: "From Structure to Agency to Process: The Evolution of Charles Tilly's Theories of Social Action as Reflected in His Analyses of Contentious Politics", *The American Sociologist*, 41 (2010), vol. 4, p. 358 - 367.

En definitiva, dessoria les mobilitzacions desplegades pels moviments socials als escenaris urbans de França la primavera de 1968 discorria tota una pluralitat de dinàmiques grupals, pròpies d'una societat i d'unes percepcions culturals en transformació. El fenomen de l'enfrontament en constituïa evidentment el nucli, i abastava les relacions entre els diversos actors col·lectius, però també entre individus i actors. Alhora, la delimitació d'interessos superava el llindar material. No obstant això, l'anàlisi requereix d'una aproximació a les formes concretes a partir de les quals es manifestà l'actuació: el *repertori d'acció col·lectiva*.

Efectivament, amb el terme *repertori*, Charles Tilly pretengué conferir totes les claus interpretatives a la subcategoria de l'*enfrontament*; és a dir, dotà de fonamentació teòrica el conjunt de pràctiques dels moviments socials que configuraven i adequaven la mobilització. Tan divers com limitat quant al nombre d'opcions disponibles, es tractava —segons l'autor— d'un ventall estable de pautes de comportament col·lectiu ben definides i conegudes. De fet, només la macrotransformació dels processos industrialitzadors n'alterà la permanència, tot ocasionant així la divisòria entre el repertori *tradicional* i el *modern*: el primer, localitzat i patrocinat, amb accions úniques i destructives, com ara motins o incendis; el segon, nacional, autònom i combinable, amb el míting electoral o la manifestació com a exemples³². Per a Tilly, considerar els repertoris resultava indispensable per a la comprensió de l'enfrontament:

[El concepte de repertori] cr dite le conflit de r gularit , d'ordre et de choix d lib r e, l  ou l'on a souvent envie de ne voir que la col re. Ce modèle risque d'exclure la rage, l'ivresse, la spontan it  et le simple plaisir de cogner sur la t te de l'ennemi. [...] ordonne cependant l'action collective, s'oppose au désordre sugg r  par le vocabulaire d' meute, rassemblement, trouble, etc. [...] En ce sens-l , la violence et l'action collective dépendent d'un ordre sous-jacent.³³

Els problemes intr nsics a l'elaboració de qualsevol teoria macrosociol gica que només és v lida per a unes societats determinades han centrat la crítica cap a les propostes de Tilly³⁴. En qualsevol cas, es reconeixen de manera quasi un nime el valor i l'impacte que ha tingut la seva obra per a l'estudi dels moviments socials i, pel que fa a l'objecte que ocupa aquest treball, les seves aportacions proporcionen un solvent marc d'interpretació general. La qüestió del repertori —i especialment una eventual i debatuda transformaci ³⁵— es presenta

³² TILLY, Charles: *The Contentious French...*, p. 390 - 398.

³³  D: "Les origines du répertoire de l'action collective contemporaine en France et en Grande-Bretagne", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 4 (1984), p. 98 - 99.

³⁴ OFFERL , Michel: "Retour critique sur les r pertoires de l'action collective (XVIIIe - XIXe siècles)", *Politix*, 81 (2008), vol. 1, p. 181 - 202.

³⁵ Alain Touraine, qui havia participat del debat obert entorn les transformacions socials iniciades a mitjans del segle XX, proposà el concepte de societat post-industrial [*La société post-industrielle. Naissance d'une société*, Paris, Deno l, 1969]. A grans trets, A.T. exposava l'emergència d'un sistema econòmic més complex que el mode de producció industrial, alhora que sobreposava per primer cop l'element immaterial (coneixement) en detriment del material. Fou a partir d'aquesta consideració que Touraine plantejà un canvi substantiu en el repertori. Contràriament, Tilly contest  que ni l'aparició de nous actors ni la difusió d'uns discursos insòlits constituïen elements suficients per a negar, sinó per a inscriure's a, la continuïtat d'un repertori d'acció col·lectiva que situava en el segle XIX els seus orígens històrics ["Les origines du répertoire...", p. 103 - 104].

ineludible per a un assaig de caracterització de l'experiència francesa de 1968, atès que concentrà i combinà un gran nombre d'actuacions diverses en un període de temps molt breu.

Certament, al llarg dels mesos de maig i juny del 1968 la mobilització social aglutinà —i reassignà en certa mesura³⁶— bona part dels aspectes del repertori modern: l'ús de mitjans alternatius i autònoms per a l'acció; la definició deliberada d'interessos, objectius i també autoritats oponents; l'espai públic com a escenari col·lectiu per al desplegament de programes. Es tracta de tendències que es tradueixen en pràctiques no-convencionals com la vaga —primer sectorial, després general—, les concentracions i manifestacions, el control del carrer per mitjà d'un element ben present a la memòria insurreccional francesa com eren les barricades, o les ocupacions d'edificis, tant oficials com de propietat empresarial —primer universitats, després fàbriques. A partir del 31 de maig, un cop decretats els comicis per al 23 de juny, s'afegiren al repertori accions de tipus electoral o convencional (peticions, mítings)³⁷. Amb tot, s'entreu una problemàtica considerar: les dinàmiques de transmissió i connexió entre obrers i estudiants en la pràctica de la contestació, un controvertit fenomen dels 1968.

4.2.1. Obrers i estudiants. Abast i límits de la unitat

La constitució de comitès d'acció formats majoritàriament per estudiants i joves assalariats a principis de maig de 1968 fou, segons ha escrit Bantigny, la plasmació pràctica d'una estratègia que consistia a defugir conscientment de la funció atribuïda a la institució universitària, la qual Bourdieu definí com a *reproducció de les elits*³⁸. En coherència amb la tesi sobre la superació de l'aïllament entre actors col·lectius³⁹, doncs, els estudiants procediren a bastir una convergència operativa amb els treballadors, la presència dels quals —consideraven— conferia una veritable càrrega revolucionària a la mobilització⁴⁰. El sentit unidireccional d'aquesta interpretació n'és, probablement, la principal complicació⁴¹. Així mateix, la solidaritat obrera contra la repressió als estudiants, si bé factor desencadenant, és únicament insuficient per explicar les motivacions de l'activació del món laboral al conflicte; és a dir, a una de les vagues generals més importants i multitudinàries del segle XX.

Més enllà de París, la historiografia ha elaborat nombrosos estudis de cas, l'anàlisi comparada dels quals és certament útil per a una comprensió general de les dinàmiques obrera i estudiantil al llarg del període. Un exemple n'és el treball de Nicolas Hatzfeld i Cédric Lomba entorn l'experiència de Besançon, al Franc Comtat, ciutat universitària i

³⁶ TOURAINE, Alain: *Le voix et le regard*, París, Seuil, 1978, p. 10.

³⁷ TILLY, Charles: "Les origines du répertoire...", p. 97.

³⁸ *Ibid.* p. 8

³⁹ BANTIGNY, Ludivine: *1968...*, p. 50 - 51.

⁴⁰ GALLISSOT, René: "Mai 68: qu'est-ce qu'un mouvement social? Au-delà du mouvement ouvrier", *L'Homme et la Société*, 98 (1990), p. 97 - 98.

⁴¹ Materialitzacions d'aquest comportament podrien ser les marxades dels estudiants des dels centres urbans cap als nuclis industrials: Nantes (13 de maig), Barri Llatí - Boulogne-Billancourt (16 de maig), Caen (24 de maig)...

—aleshores— un recent centre industrial dominat pel tèxtil i la rellotgeria⁴². A partir de l'hemeroteca de premsa com *Le Nouvel Observateur*, el testimoniatge oral dels protagonistes i referències de bibliografia actualitzada, els autors dibuixaren una discòrdia inicial entre els ocupants de la universitat i els de les fàbriques. El ressentiment provenia especialment dels segons, els quals «significaren la voluntat obrera de defensar sols les seves reivindicacions»; una actitud alimentada pels escèptics dirigents del Partit Comunista Francès (PCF) i sobretot de la Confederació General del Treball (CGT). En canvi, els sindicats a la Confederació Francesa Democràtica del Treball (CFDT) veieren l'oportunitat de la confluència amb els estudiants, practicada ja per membres joves als quals s'uniren companys d'edat cegetistes⁴³.

Una dinàmica semblant —la junció per l'espai juvenil de dos actors *a priori* separats— es desprèn dels estudis publicats per Nathalie Ponsard al voltant de la ciutat occitana Clermont d'Alvèrnia (*Clermont-Ferrand*, oficialment)⁴⁴. El moviment de solidaritat amb els estudiants parisencs, durament castigats per la violència policial, és presentat per totes dues aproximacions com un element detonador de la contestació «contra l'ordre establert i contra el poder gaullista», també de la banda obrera⁴⁵. A Clermont, segons apuntà Ponsard, les associacions estudiantils, eminentment trotskistes, instaven els treballadors a bastir un moviment unitari «al marge de les organitzacions obreres tradicionals»; una consigna que —a parer de l'autora— informava més aviat de la problemàtica generacional en conflicte que de l'afiliació dels participants, abocats al projecte més o menys comú de canvi social i radical⁴⁶.

A una entrevista a *Savoir / Agir*, Bernard Pudal, estudiós del PCF, exposà la següent reflexió:

La particularité des années 1960 et de mai 68 c'est que, dans une certaine mesure, la crise des rapports d'autorité a été associée à la mise en cause des rapports de domination eux-mêmes. Ce qui a manqué, ce sont les organisations capables d'aider à penser cette relation et, par conséquent, de penser les formes d'union entre tous ceux qui entraient dans le combat [...]⁴⁷

En la mateixa línia, Xavier Vigna i Michelle Zancarini-Fournel desenvoluparen l'emergència del fenomen de transformació de les dinàmiques socials esdevinguda durant la crisi de Maig a partir del terme de Michel Dobry *dessectorització de l'espai social*, associable al de Bantigny. Necessàriament en aquestes condicions —a les quals cal afegir la *solidaritat generacional*— es feren possibles les confluències entre actors que, d'una altra manera, haurien restat

⁴² Una síntesi a HATZFELD, Nicolas; LOMBA, Cédric: “Unité ouvriers-étudiants: quelles pratiques derrière le mot d'ordre?”, *Savoir / Agir*, 6 (2008), vol. 4, p. 41 - 48.

⁴³ HATZFELD, Nicolas; LOMBA, Cédric: “Unité ouvriers-étudiants...”, p. 42 - 46.

⁴⁴ Una síntesi a PONSARD, Nathalie: “L'engagement de jeunes ouvriers et étudiants dans le mouvement contestataire clermontois en Mai-Juin 68”, *Siècles*, 28 (2008), p. 87 - 99.

⁴⁵ Segons la tesi de Xavier Vigna, l'associació figurativa de la policia i els interessos patronals rebrota a Maig del 68 i afavoreix la contestació obrera. Una ampliació a VIGNA, Xavier: *L'insubordination ouvrière*, Presses Universitaires de Rennes, 2007.

⁴⁶ PONSARD, Nathalie: “L'engagement de jeunes...”, p. 89 - 92.

⁴⁷ PUDAL, Bernard: “Mai-Juin 68, jonction ou rendez-vous manqué entre ouvriers et étudiants?”, *Savoir / Agir*, 4 (2008), vol. 6, p. 15.

improbables. Tots dos autors inscriuen la situació, a més, en un marc d'enllaç més ampli: el contacte entre *intel·lectuals* i *assalariats*⁴⁸, sobre el qual es versarà més endavant. És en contraposició a aquesta conjuntura favorable que Vigna i Zancarini-Fournel plantejaren la *improbabilitat* de la unitat; ço és, els vincles s'efectuaren en detriment dels *obstacles* que hi van oposar les direccions col·lapsades de partits i sindicats —PCF i CGT, principalment— que, tal com han indicat també altres treballs, s'obstinaren a afonar les diferències⁴⁹.

Tan explícit com qüestionable resultà René Gallissot en afirmar les disjuntives establertes entre les cúpules dels sindicats i els moviments socials al Maig del 68. Gallissot relacionà el distanciament amb la caducitat del moviment obrer, que copsà com l'expressió d'una sola classe en un paisatge social canviant⁵⁰. Al si d'un context crític, doncs, l'autor afirmà que les diferències s'agregaren arran del procés d'integració dels sindicats a l'Estat nacional. En relació, els acords assolits entre el govern, la patronal i els representants sindicals a Grenelle constituïren, segons Gallissot, l'inici d'un suposat *declivi* del sindicalisme —que, val a dir, si existí, fou força posterior— i el conseqüent *divorci* amb els *nous moviments socials*, que ja no podien ser monopolitzats per unes *organitzacions clàssiques* immerses a la *via reformista*⁵¹.

Així doncs, en el camp de les relacions entre obrers i estudiants, existí una disrupció important, les conseqüències de la qual s'han d'observar a escala doble: d'una banda, a l'interior del propi moviment obrer; de l'altra, en els escenaris de confluència entre tots dos actors, per tant, els comitès d'acció oberts per la crisi de maig de 1968. A partir de les anàlisis exposades prèviament, es conclou que els enllaços entre treballadors i universitaris es materialitzaren certament en el marc d'una oportunitat proporcionada pels resultats d'una transformació social en evolució des de mitjans de segle. De manera ineludible, el recorregut de les confluències vingué marcat per la dimensió generacional i, més concretament, per l'espai juvenil; un espai —tal com es relaciona anteriorment— en situació d'enfrontament particular vers tot allò propi de l'*statu quo*. A la pugna cal incloure-hi les desconcertades organitzacions obreres hegemòniques, que acabaren perfilant-se com un escull principal⁵².

4.3. Món intel·lectual i contestació

La necessària delimitació de l'objecte d'estudi en un treball de les característiques del present evita d'abordar la totalitat de les nombroses implicacions intel·lectuals del Maig del 68. No obstant això, una exposició en termes generals obliga a la triple anàlisi del fenomen:

⁴⁸ VIGNA, Xavier; ZANCARINI-FOURNEL, Michelle: "Les rencontres improbables dans les 'années 1968'", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 101 (2009), vol. 1, p. 167 - 168.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 169 - 170.

⁵⁰ GALLISSOT, René: "Mai 68:...", p. 87 - 108.

⁵¹ *Ibid.*, p. 97 - 103.

⁵² Els posicionaments oficials estigmatitzaren els estudiants amb apel·latius com *aliens a la classe obrera* o bé el cèlebre *pseudo-revolucionaris* o, en el cas de Daniel Cohn-Bendit, *anarquista alemany*. La visió del secretari del PCF a MARCHAIS, Georges: "De faux révolutionnaires à demasquer", *L'Humanité*, 3 de maig de 1968.

d'entrada, des de l'evolució dels debats de la teoria social en el període previ i en el transcurs dels esdeveniments; en segon lloc, des de la influència simbiòtica amb el moviment i el rol dels pensadors que hi participaren; i, finalment, en les conseqüències perdurables de Maig o les noves tendències. També l'efecte de l'esdeveniment en la historiografia mereix comentari. Michel Trebitsch esbossà el pla cultural a partir de l'observació de la circulació de les idees⁵³. Segons l'autor, els debats acadèmics subscrits a la revisió del marxisme⁵⁴, lligada alhora a una pluralitat de lectures sobre la societat del moment, emmarcaren la contestació en termes filosòfics i sociològics⁵⁵. Per altra banda, Trebitsch tractà sobre el paper del filòsof alemany Herbert Marcuse, representant de l'Escola de Frankfurt, a l'hora d'influir Maig ideològicament: havent inspirat en certa mesura les manifestacions estudiantils als Estats Units i a l'Alemanya de Rudi Dutschke, en el cas francès la teoria marcusiana —crítica amb les societats capitalistes de consum⁵⁶— no havia traspassat encara els límits dels erudits. El revulsiu cultural de Maig en propicià les traduccions i la publicació d'articles que —segons Trebitsch— convertiren Marcuse en una referència de masses pels actors mobilitzats.

En paral·lel a l'evolució de la teoria social, recollida especialment per la revista *Arguments*, altres col·lectius n'elaboraven perspectives presumptament alternatives. Aquest és el cas de l'*Internationale Situationniste*, la capçalera de l'organització homònima. Guy Debord en fou un dels principals pensadors i les tesis sobre *la societat de l'espectacle*⁵⁷, l'aportació més rellevant; unes tesis, al seu torn, que es plantejaven de manera rupturista, talment una crítica sense precedents a les societats modernes que, analitzada rigorosament, compartia bona part dels raonaments treballats també per altres escoles del moment, tal com comparà Trebitsch⁵⁸.

Específicament, l'autor considerà que calia situar en el terme *alienació* el denominador comú que confrontaven els diversos corrents. Fou Pierre Nora qui presentà el concepte com a mot característic del període, atesa l'adequació a moltes de les inspiracions que nodrien la contestació. Per a comprendre-ho, Boris Gobille ha escrit al seu darrer treball sobre la intel·lectualitat i les avantguardes literàries a Maig del 68 que «l'emancipació política, per no

⁵³ TREBITSCH, Michel: "Voyages autour de la révolution. Les circulations de la pensée critique de 1956 à 1968". A: DREYFUS-ARMAND, Geneviève; FRANK, Robert; LÉVY, Marie-Françoise; ZANCARINI-FOURNEL, Michelle (dir.): *Les années 68...* p. 69 - 87.

⁵⁴ Una aproximació al pensament revisionista i les organitzacions derivades a GILCHER-HOLTEY, Ingrid: "La Nouvelle Gauche et Mai 68". A: DREYFUS-ARMAND, Geneviève; FRANK, Robert; LÉVY, Marie-Françoise; ZANCARINI-FOURNEL, Michelle (dir.): *Les années 68...* p. 88 - 98.

⁵⁵ És especialment interessant l'anàlisi de Trebitsch al voltant de l'evolució teòrica pel que fa a la revisió del marxisme. Concretament, se centrà a ressenyar les publicacions de la revista *Arguments*, que centrà el procés, amb la participació d'autors com Lukacs, Adorno, Friedmann, Goldmann, Axelos, Touraine, Lefebvre, Barthes, Bourdieu, Passeron *et al.* ["Voyages autour de la révolution...", p. 78 - 84].

⁵⁶ MARCUSE, Herbert: *Eros and civilization. A philosophical inquiry into Freud*, Boston, The Beacon Press, 1955; ÍD: *One-Dimensional Man*, Boston, The Beacon Press, 1964.

⁵⁷ DEBORD, Guy: *La Société du spectacle*, París, Buchet / Chastel, 1967.

⁵⁸ TREBITSCH, Michel: "Voyages autour de la révolution...", p. 84 - 87.

dir el projecte revolucionari, no és separable de la vida -una vida autèntica i desalienada»⁵⁹. Al seu torn, Trebitsch amplià la valoració sobre les claus de la potència del terme en context:

Une grande partie de la pensée critique, d'*Arguments* à Marcuse et aux Situationnistes, s'est concentrée sur la sexualité et s'est diffusée à un plus large public, notamment parmi les jeunes, parce que c'est le langage le plus compréhensible de l'aliénation, le langage qui rend lisible la "misère" du monde moderne [...] si l'aliénation est une notion clé pour comprendre 1968, c'est parce que c'est le concept qui parle le mieux la langue de l'époque, qui traduit le plus précisément des aspirations complexes et contradictoires, réconciliant même ces deux tendances si opposées de l'antihumanisme et de la pensée individualiste dans une même volonté de libération.⁶⁰

Però, si bé l'abstracció fonamentà el diàleg intel·lectual, convé no desvincular les mutacions teòriques del context sociocultural canviant en el qual tingueren lloc, ja esbossat en apartats precedents. En aquest sentit, segons interpretaren investigacions com les de Bernard Brillant, les actituds dels pensadors s'esdevingueren en relació amb la *crisi de legitimitats* del període, la qual afectà notablement la noció de l'intel·lectual *portaveu*, gairebé *profètic*, que calia reinventar. Generalment, els al·ludits s'adequaren als postulats sartrians d'*adhesió* a la partida dels *oprimits*⁶¹; uns actors nous que, com a mesura d'apoderament, reclamaven allò que el polièdric pensador Michel de Certeau definí ja el 1968: *la presa de la paraula*⁶².

Segons ha assenyalat recentment Gobille, el paper de Jean-Paul Sartre fou representatiu:

[...] il en donne sa propre interprétation [de la contestació]. Mais il le fait en abandonnant, fort opportunément, son statut de maître à penser. [...] La résonance du cadre existentialiste sartrien, en tant que philosophie de la liberté, avec les thématiques soixante-huitardes de l'émancipation et de la libération, participe au moins pour une part des conditions de félicité de la rencontre entre le philosophe et le mouvement étudiant. [...] lorsque le philosophe affirme que la contestation a permis l'*extension du champ des possibles*, il n'est pas seulement en cohérence avec sa propre philosophie et sa propre conception de l'engagement: il signale, au-delà, qu'il y a sur ce point accord entre lui et le mouvement étudiant, et que cet accord est aussi bien politique que philosophique.⁶³

En el marc de la posada en qüestió intel·lectual, però, existiren diferències de comportament. Mentre que Boris Gobille ha presentat paradigmàtica l'actitud de Sartre, contemporàniament Michel Foucault el tipificà com a part del model d'*intel·lectual universal* —moralista

⁵⁹ GOBILLE, Boris: *Le Mai 68 des écrivains: crise politique et avant-gardes littéraires*, París, CNRS Éditions, 2018, p. 45.

⁶⁰ TREBITSCH, Michel: "Voyages autour de la révolution...", p. 86 - 87.

⁶¹ Una síntesi a BRILLANT, Bernard: "Intellectuels: les ombres changeantes de Mai 68", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 98 (2008), vol. 2, p. 89 - 99.

⁶² DE CERTEAU, Michel: *La prise de parole: pour une nouvelle culture*, París, Desclée de Brouwer, 1968.

⁶³ GOBILLE, Boris: *Le Mai 68 des écrivains...*, p. 88 - 89.

exemplar— a superar⁶⁴. En aquest sentit, Foucault inaugurà un terme que pretenia refundar la significació del pensador des d'uns paràmetres epistemològics i metodològics fins a un cert punt modestos, marcats per la precaució vers la «indignitat de parlar en nom dels altres», segons Gilles Deleuze: aquest era l'*intel·lectual específic*, un concepte lligat a l'elaboració teòrica entorn la funció política de l'intel·lectual. Brillant valorà el triple avantatge de la proposta: primer de tot, la restauració de la legitimitat; segon, la catàlisi de la paraula dels oprimits; i, en darrer terme, l'adaptació a les dinàmiques del moviment⁶⁵.

Respecte a la disciplina històrica, Maig del 68 fou un punt d'inflexió inscrit en un procés de renovació historiogràfica que a finals dels anys seixanta es trobava plenament iniciat. Emergiren escoles com la història social i la cultural que reclamaven, necessàriament, l'ampliació del marc de coneixement cap a les altres ciències humanes —sociologia, antropologia— amb l'objectiu d'assolir una comprensió vertaderament holística dels fenòmens socials i l'evolució al llarg del temps. Al seu torn, el Grup d'Historiadors del Partit Comunista, al Regne Unit, participava de la contestació acadèmica cap a la rígida interpretació del materialisme històric que caracteritzava la historiografia soviètica. Amb autors com Edward P. Thompson, Eric J. Hobsbawm, Christopher Hill, Rodney Hilton o Georges Rudé, els marxistes britànics eixamplaren el mètode dialèctic vers elements culturals que *a priori* escapaven a l'estructuralisme mecànic. En gran mesura, aproximacions com la *història des de baix*⁶⁶ o la *microhistòria*⁶⁷, de Giovanni Levi, en són deutors intel·lectuals.

Des d'un enfocament més precís, l'historiògraf François Dosse presentà el relleu en la direcció de l'escola dels *Annales* a 1969 com un moviment representatiu de l'evolució de la disciplina a França. En aquest sentit, la successió de Fernand Braudel i Charles Morazé per la generació de Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy o Jacques Revel no només *rejoventí* la capçalera, sinó que significà el «viratge del paradigma annalista cap als horitzons de l'antropologia històrica»⁶⁸. Més enllà de la noves expectatives epistemològiques que s'inauguraven, Dosse apuntà també un canvi en el sentit atribuït a la ciència històrica a partir de les actituds que adoptaren els *Annales* cap a una veritable *conquesta mediàtica*; és a dir, defugir la reclusió erudita i divulgar al gran públic les diverses investigacions en història⁶⁹. Com a resultat d'una insòlita pluralitat, «la història perd la majúscula i el singular».

Pel que fa a l'èxit de la història de les mentalitats, François Dosse interpretà que gran part de l'impacte i els interrogants del Maig del 68 consistiren a assumir que la *contestació radical* havia estat engendrada per la pròpia societat francesa postcolonial a mode d'expressió

⁶⁴ FOUCAULT, Michel: "La fonction politique de l'intellectuel" [1976]. A: *Dits et écrits II*, n. 184, París, Gallimard, 2001, p. 109 - 114.

⁶⁵ BRILLANT, Bernard: "Intellectuels...", p. 93.

⁶⁶ SHARPE, Jim: "History from below". A: BURKE, Peter (ed.): *New Perspectives in Historical Writing*, Oxford, Polity Press, 1991, p. 24 - 41.

⁶⁷ LEVI, Giovanni: "On Microhistory". A: BURKE, Peter (ed): *New Perspectives...*, p. 97 - 120.

⁶⁸ DOSSE, François: "Mai 68: les effets de l'histoire sur l'Histoire", *Politix*, 6 (1989), vol. 2, p. 47.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 49.

violenta de les *alteritats* i contradiccions merament internes. Radicà, doncs, en aquesta dinàmica la proliferació d'interpretacions fins i tot etnogràfiques sobre el conflicte social:

Le discours historien répond à cette transformation concrète, à cette nouvelle sensibilité [...] en s'interrogeant sur le fonctionnement de la famille, sur la place et l'image de l'enfant, sur le rôle de la discipline, sur les pratiques contraceptives... [...] Le peuple, ayant échoué comme force politique potentielle, resurgit dans ce discours ethnologisé comme matériau esthétique dans ses faits et gestes quotidiens.⁷⁰

4.4. Gènere i sexualitats

Si —tal com aquest treball assaja de transmetre— la posada en qüestió de tots els aspectes de la vida tan individual com col·lectiva constituí el nucli de les experiències dels 68, la qüestió de gènere apareix com una de les majors contradiccions i limitacions de la contestació. Així, les darreres investigacions comparades al voltant de la història de les dones i els feminismes han confirmat un seguit de diferències estructurals entre Europa i els Estats Units quant a ritmes d'organització de moviments. Pel que fa al fenomen específic que ens ocupa, si en la mobilització nord-americana de 1968 intervingué un actor col·lectiu femení definit, consolidat i impulsat per una renovació teòrica des de feia pràcticament dues dècades (la *segona onada* feminista), el 68 a França, en canvi, no en fou sinó el punt de partida⁷¹.

Existeix un cert consens a contrastar, d'una banda, la participació activa i real de les dones, eventualment organitzades a l'ombra de partits i sindicats, i de l'altra, la inexistència d'una manifestació concisa i important contra «les relacions de poder i les dominacions sexuades en els discursos»⁷². I és que no només no es plantejà la superació dels rols de gènere, sinó que es practicaren dins dels espais propis de la contestació, «en flagrant contradicció amb el proclamat rebuig de la dominació». Bantigny pren l'exemple dels pòsters situacionistes protagonitzats per cossos femenins per a corroborar, en aquest sentit, la reducció de les dones «al rang d'objectes sense consciència [...], al seu sexe —en el doble sentit de rol sexual i de sexualitat— [...], a la reïficació de les relacions socials i al fetitxisme de la mercaderia»⁷³.

Així doncs, la reproducció dels àmbits d'actuació diferenciats, pròpia dels sistemes patriarcal i capitalista, fou present també en el «món viril de l'ocupació»⁷⁴. A la Sorbona, per exemple, les tasques de cuina i neteja es delegaren sense consulta ni objecció (pública) a les estudiants⁷⁵.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 50.

⁷¹ COVA, Anne (dir.): *Histoire comparée des femmes. Nouvelles approches*, Lió, ENS Éditions, 2009.

⁷² En relació amb aquest comportament, s'ha assenyalat l'ínfima presència que aleshores tenien a França les tesis de Joan Scott entorn la categoria analítica del gènere. PORHEL, Vincent; ZANCARINI-FOURNEL, Michelle: "68", révolutions dans le genre?", *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, 29 (2009), p. 9.

⁷³ BANTIGNY, Ludivine: *1968...*, p. 259 - 261.

⁷⁴ ZANCARINI-FOURNEL, Michelle: "Genre et politique: les années 1968", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 75 (2002), vol. 3, p. 138.

⁷⁵ BANTIGNY, Ludivine: *1968...*, p. 267.

Zancarini-Fournel estudià el cas de l'empresa *Sud-Aviation* de Nantes, l'ocupació de la qual fou un dels episodis més importants i longeus de la vaga general. Segons la historiadora, l'organització del *nou ordre* que s'hi establí denegà la participació activa de les dones ulterior a les funcions de proveïment i recolzament —sempre des de l'exterior— cap als companys. Més que no pas vaguistes, apunta Zancarini-Fournel, se significaren com a *dones de vaguistes*, «definint així el gènere del treball i reproduint la diferència desigual dels sexes»⁷⁶.

D'alguna manera o altra, es generà una relació simbiòtica entre la pràctica de la subordinació per part dels mobilitzats, d'una banda, i els continguts discursius de les organitzacions implicades, la premsa i l'aparell de l'Estat, de l'altra. A propòsit de les primeres, i com ja s'ha esmentat, tant els comitès de vaga a peu de fàbrica com les direccions i seccions locals del PCF i la CGT —entre d'altres— emplaçaren el col·lectiu femení al suport auxiliar i a «l'ajuda moral» vers els homes, la qual cosa incloïa també entre línies la satisfacció sexual. Pel que fa a les veus de l'ordre i el poder, s'apel·là a les esposes de vaguistes amb fills estudiants revoltats per invocar el *seny*, la *pau*, la *calma*, la *seguretat*. Entre dos actors aparentment antagònics s'estenia, doncs, un denominador comú basat en el model de feminitat que reduïa les dones als camps emotiu, sol·lícit i domèstic. Bantigny ho il·lustra en l'afirmació següent:

Les femmes sont avant tout des mères et des ménagères, du côté de la sollicitude et du soin. La douceur qui leur est prêtée est comme une seconde peau, naturalisée, incorporée.⁷⁷

Al seu torn, Josette Trat exposà les contradiccions entre les relacions de gènere dominants i les «noves aspiracions de les dones del *baby-boom*»: la lliure disposició del cos, que encapçalà bona part dels programes feministes posteriors⁷⁸. A partir de les tesis de Trat, l'*herència estalinista* del PCF i la influència que tingué en l'esquerra francesa dels seixanta llegaren un rebuig cap al control de la natalitat; és a dir, cap a la contracepció i l'avortament, assimilats a una virtual conspiració burgesa per afeblir la classe obrera⁷⁹. Es tractava d'una actitud lligada a la jerarquia entre lluites, típica del comunisme *oficial*, en què l'emancipació femenina era menystinguda i es relegava als darrers llocs en cas que ultrapassés allò tolerable, permisible: les reivindicacions laborals específiques en tant que mares de família⁸⁰.

En el marc de la persistència dels tabús tradicionals, cal insistir en el caràcter limitat de la tan proclamada *revolució sexual* del 68 francès, directament qualificada de *masclista* per Trat. En aquest sentit, si bé la contestació a la censura i a l'ordre moral en termes sexuals contribuï a l'origen de moviments com per exemple el *22 Mars*, no es qüestionaren, en canvi, ni la doble

⁷⁶ ZANCARINI-FOURNEL, Michelle: "Genre et politique...", p. 136.

⁷⁷ BANTIGNY, Ludivine: *1968...*, p. 262 - 263.

⁷⁸ TRAT, Josette: "Feminismo". A: GARÍ, Manuel; PASTOR, Jaime; ROMERO, Miguel (eds.): *1968. El mundo pudo cambiar de base*, Madrid, Viento Sur, 2008, p. 122 - 143.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 124 - 125.

⁸⁰ BANTIGNY, Ludivine: *1968*, p. 266.

discriminació sobre les joves ni les estructures de poder social implícites al sexe⁸¹. L'expansió d'aquest tipus de problemàtiques el 1968 fou propiciada per la difusió i traducció de l'obra del psicoanalista Wilhelm Reich publicada el 1936 amb el subtítol «per a la reestructuració socialista dels humans»⁸², retitulada *La Révolution sexuelle*. Hereu de Sigmund Freud, Reich hi analitzà l'estat de la moralitat sexual inscrita en la crisi de la cultura burgesa, que el 1930 —a l'època del feixisme— es trobava ja en situació terminal. Especialment des dels ambients universitaris del 68 s'intentà de crear-ne un vincle amb la fallida de valors del seu temps.

No obstant això, la teoria de Reich incloïa un component dissonant: la categorització de l'homosexualitat en termes d'*anomalía*, *malaltia* de la qual calia *guarir* els afectats. Bantigny recull les observacions de Daniel Guérin per provar que, almenys en alguns sectors ideològics, ja contemporàniament, les afirmacions de Reich no passaren desaparcebudes; «les suposades aberracions sexuals són una noció que científicament ja no té vigència»⁸³. Sobre la qüestió homosexual a la França contemporània escrigué el prolífic historiador Julian T. Jackson. En un article a *Clio*, Jackson posà en valor els cercles homòfils dels 1950 – 1960 reunits entorn l'associació i la revista *Arcadie*, relativament modestos, que la memòria dels actius Grups d'Alliberament Homosexual (GLH, en francès) post-68 tendí a subestimar:

Même si Arcadie prônait l'intégration des homosexuels dans la société, et si les GLH/FHAR [Front Homosexuel d'Action Révolutionnaire] voulaient détruire cette société, ils ont tous les deux ébauché au sein de cette société leurs propres structures de sociabilité pour permettre aux homosexuels de se réunir entre eux en liberté, et pour faire émerger une communauté où ils peuvent partager ensemble leurs propres problèmes et chercher le moyen de construire un bonheur à l'écart d'un monde qui leur est hostile.⁸⁴

S'entreveu, doncs, un element a desenvolupar pel que fa a gènere i sexualitats en la contestació *soixante-huitarde*: si bé les veus per a la igualtat efectiva eren minoritàries i la subversió dels rols en aquests àmbits no s'acabà produint a la primavera de 1968, la mobilització contingüé, tanmateix, la llavor d'un esclat teòric i organitzatiu que s'expressà sobretot a partir de 1970 i de manera notablement *radical*. Josette Trat concentrà en quatre les idees fundacionals del potencialment divers *neo-feminisme* francès: en primer lloc, disposar lliurement del cos com a sobiranes de si mateixes⁸⁵; després, *allò privat és polític*, és a dir, del problema personal al col·lectiu; tercer, el patriarcat com a precedent creador del capitalisme; i, finalment, un moviment autònom de dones com a mitjà de transformació social⁸⁶.

⁸¹ TRAT, Josette: "Feminismo...", p. 126.

⁸² REICH, Wilhelm: *Die Sexualität im Kulturkampf*, Copenhaguen, Sexpol-Verlag, 1936.

⁸³ BANTIGNY, Ludivine: "Quelle révolution sexuelle? Les politisations du sexe dans les années post-68", *L'Homme et la société*, 189 - 190 (2013), vol. 3, p. 27.

⁸⁴ JACKSON, Julian T.: "Qu'est-ce qu'un homosexuel libéré? Le mouvement Arcadie dans les années 68", *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, 29 (2009), p. 31.

⁸⁵ El terme que utilitzà Trat és *mayores*, en clara al·lusió al lèxic kantià de la Il·lustració, que dividí la racionalitat i, per tant, la sobirania dels individus entre els que assolien la *majoria d'edat* (alguns homes) i els que restaven en la *minoría d'edat* (alguns homes i tot el *bell sexe*, les dones).

⁸⁶ TRAT, Josette: "Feminismo...", p. 127 - 129.

Julie Pagis explicà la intensitat de l'activisme feminista a partir de les frustracions de Maig, derivades de les contradiccions que s'apuntaven a l'inici de l'apartat entre la segregació de tasques i espais, d'una banda, i l'impuls del moment contestatari, de l'altra. Ho féu a partir dels resultats d'una macroenquesta empírica que concloué que, en cas d'existir una *generació 1968*, la identitat vers la qual apareixeria considerablement feminitzada. Segons l'autora, en un ampli sector del conjunt de participants s'obriren noves concepcions sobre elles mateixes, el gènere femení, la política, la cultura, la societat, la parella (més d'un 30 % de testimonis patiren la separació conjugal uns anys més tard) o la vida quotidiana. L'experiència de la revolta i les *primeres vegades*, doncs, calaren de manera més profunda en les dones que hi prengueren part, no sense unes diferències substancials que formaren *microunitats* de generacions femenines⁸⁷. En termes generals, Pagis va fer explícit que:

[...] pour nombre d'entre elles, les discours politiques révolutionnaires qui appellent une transformation de la société de classe n'ont aucun sens s'ils ne sont pas appliqués tout d'abord au quotidien, au patriarcat, à la famille. [...] le féminisme a fourni des grilles d'interprétation du monde qui ont rendu pensables politiquement et collectivement des situations de malaise conjugal vécues jusque-là sur le mode individuel du privé de la culpabilité et du contraignant. Pour de nombreuses femmes enquêtées, les "années 1968" ont ainsi été l'occasion de réelles conversions personnelles, conversions parfois violentes parce que provoquant la genèse d'*habitus* "déchirés".⁸⁸

⁸⁷ PAGIS, Julie: "Repenser la formation de générations politiques sous l'angle de genre. Le cas de Mai-Juin 68", *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, 29 (2009), p. 97 - 118.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 106 - 108.

5. Consideracions finals

El plural de l'expressió *anys 68*, emprada per la historiografia recent sobre el període, comporta a valorar-ne almenys dos elements. Primerament, ha representat la globalitat del fenomen a partir de l'observació de les diverses experiències contestatàries arreu del món. Però, més enllà d'això, també ha formalitzat i propiciat la interpretació de Maig des d'un prisma que traspasa els límits cronològics immediats dels esdeveniments —o *temps curt*, en termes de Braudel— per a dotar-los de conjuntura, trajectòria prèvia i continuïtat. En aquest sentit, s'ha presentat la mobilització de la primavera de 1968 com a punt d'inflexió congruent en el transcurs d'un procés social i cultural d'arrel econòmica i caracterització política de *mitjana durada*; com a expressió concreta d'uns comportaments transformadors que acabaren per confrontar aquelles societats que, paradoxalment, n'havien emmarcat la formació.

L'amplitud de les transposicions socials i culturals de l'època implica descartar la responsabilitat d'una causa exclusiva en el desencadenament de Maig, al seu torn multiforme. Les combinacions que s'hi esdevingueren suggereixen a l'analista tantes propostes de tipificació que el debat resta encara per concloure, alhora que el discurs memorialístic muta també al ritme dels contextos i interessos de commemoració⁸⁹. A grans trets, l'observació dels subjectes en joc i la indagació en l'acció col·lectiva reporten, amb perspectiva dinàmica, un interessant caràcter mixt entre herències i ruptures al si de la contestació: si bé el conjunt de joves i estudiants organitzats constituïa un actor aleshores excepcional, també és cert que compartí protagonisme amb l'agent que durant més d'un segle havia capitalitzat la lluita contra el poder institut: el moviment obrer. Igualment, per més que el contingut postmaterialista dels programes fos nou, es recolzà en un repertori d'actuacions ja identificat.

L'apreciació anterior condensa i fins concilia bona part del debat mantingut entre historiadors i sociòlegs entorn dels anomenats *nous moviments socials* dels seixanta⁹⁰. Els matisos que s'imposen a l'esmentada novetat es basen en la refutació que les formes d'organització i pràctiques de mobilització endegades el 68 disposessin de cap originalitat. De totes maneres, el treball ha insistit també en les particularitats dels nous actors, la intervenció dels quals centralitzà el procés de significació rupturista de l'esdeveniment. Més que no pas pel desenllaç, s'ha procurat de definir i sobretot de comprendre el sentit de la contestació inscrita en el moment en què es desenvolupa. S'ha tractat de subratllar, doncs, l'adequació de les actituds, les decisions tan individuals com col·lectives, les idees i les pràctiques entomades en relació amb un context específic que les afavoria o, directament, les possibilitava. Un context, al seu torn, que substanciava el fil conductor i la lògica dels 68: la revaluació crítica dels ordres social i cultural establerts i, de retruc, també el polític, l'econòmic i l'internacional.

⁸⁹ Una historització crítica de la memòria de Maig del 68 a ROSS, Kristin: *May '68 and Its Afterlives*, The University of Chicago Press, 2002.

⁹⁰ Una síntesi del debat a CASQUETE, Jesús María: "Nuevos y viejos movimientos sociales en perspectiva histórica", *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, 6 (2001). p. 191 - 216.

Efectivament, la dinàmica fonamental de Maig fou la posada en qüestió dels models de reproducció social i, per tant, l'assaig d'apoderament i subversió dels patrons d'autoritat a la gran majoria d'àmbits: en el treball assalariat i la propietat privada, en la noció d'universitat elitista, en el camp intel·lectual i la *cultura erudita* a favor de l'expressió de la paraula popular, en les relacions familiars quant a fet generacional...; no pas sense crisis importants entorn de les subjectivitats. En aquest sentit, es fa palesa també la supeditació de les demandes concretes dels grups econòmics a favor d'un replantejament transformador global i d'arrel, de pretensió interclassista —o *transversal*—, que es pot entendre en el marc d'una interrogació del concepte *classe* duta a terme pels científics socials i que produí noves visions al voltant de les societats contemporànies. La superació de l'aïllament entre sectors agents —és a dir, la confluència—, propiciada pel caràcter excepcional de la mobilització durant els mesos més intensos, vertebrava la breu proposta d'interpretació recollida en aquest treball.

Malgrat tot, és rigorós de complicar certes tendències generals sobre el moviment a partir de la constatació d'elements i procediments que acabaren per constituir les principals limitacions de la contestació en diverses direccions. Des d'una òptica merament quantitativa, es pot arribar a considerar que la sinergia de l'esdeveniment no aconseguí d'adherir una majoria poblacional prou àmplia —la victòria electoral del gaullisme en seria una hipotètica prova. Tanmateix, aquesta qüestió formaria part d'un estudi sobre la reacció, els marges o exteriors de la mobilització que —aspecte igualment interessant— no es troba entre els objectius del present treball. En canvi, sí que s'ha tractat d'amollonar dos comportaments interns que dificultaren i/o frenaren l'abast del potencial contestatari. El primer vindria practicat especialment pels quadres dirigents —adults i masculinitzats— de les centrals sindicals i del Partit —però fins i tot de determinades sigles estudiantils— i consistiria en la incapacitat de percebre l'oportunitat que s'obria entre múltiples actors; una actitud, al seu torn, directament associada a una sorpresa hostil envers l'heterodòxia del moviment, com a subjecte i com a reivindicació. Finalment, el segon cas —i limitació cabdal— se situaria en el problema del gènere; a saber, la frustrant perpetuació dels rols de domini d'un sexe sobre l'altre als espais propis de la mobilització on teòricament tot ordre s'invertia i, en conseqüència, a la relegació de l'alliberament femení a la perifèria dels elements discursius i reflexius del moviment.

Com pràcticament tot en història, Maig del 68 és un fenomen fèrtil sobre el qual s'albiren, a més, favorables perspectives d'estudi rigorós ja des d'una suficient distància cronològica. La pluralitat d'un problema holístic com els anys 68 n'ha permès i en permetrà interpretacions des d'enfocaments ben diversos de cara a una comprensió general. En aquest sentit, les històries social i cultural del període —recolzades pel volum d'obra que hi ha dedicat la sociologia— participen d'una empresa intel·lectual conjunta. Humilment, aquestes pàgines han procurat de recollir-ne les aportacions més importants i presentar-les de manera coherent amb un discurs propi fruit d'una selecció d'aspectes i processos que, com és evident, caldria ampliar. Immigració, religió, pagesia i tants d'altres condicionants conformen abundants camps d'investigació per a continuar la present dissertació i generar noves preguntes. I és que només del dubte provindran les respostes.

6. Referències bibliogràfiques

- BANTIGNY, Ludivine: “Que jeunesse se passe? Discours publics et expertises sur les jeunes après Mai 68”, *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, 98 (2008), p. 7 - 18.
- BANTIGNY, Ludivine: “Quelle révolution sexuelle? Les politisations du sexe dans les années post-68”, *L’Homme et la société*, 189 - 190 (2013), vol. 3, p. 15 - 34.
- BANTIGNY, Ludivine: *1968. De grands soirs en petits matins*, Paris, Seuil, 2018.
- BAUDRILLARD, Jean: *La société de consommation*, Paris, Gallimard, 1970.
- BONNEUIL, Christophe; PESSIS, Céline; TOPÇU, Sezin (coords.): *Une autre histoire des «Trente Glorieuses». Modernisation, contestations et pollutions dans la France d’après-guerre*, Paris, La Découverte, 2013.
- BOURDIEU, Pierre; PASSERON, Jean-Claude: *La Reproduction. Éléments pour une théorie du système d’enseignement*, Paris, Minuit, 1970.
- BOURDIEU, Pierre; PASSERON, Jean-Claude: *Les Héritiers. Les étudiants et la culture*, Paris, Minuit, 1964.
- BRILLANT, Bernard: “Intellectuels: les ombres changeantes de Mai 68”, *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, 98 (2008), vol. 2, p. 89 - 99.
- BURKE, Peter (ed.): *New Perspectives in Historical Writing*, Oxford, Polity Press, 1991.
- CASQUETE, Jesús María: “Nuevos y viejos movimientos sociales en perspectiva histórica”, *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, 6 (2001). p. 191 - 216.
- COHEN, Yolande: “Mai 68: le mouvement étudiant comme mouvement de génération?”, *L’Homme et la société*, 111 - 112 (1994), p. 119 - 136.
- COVA, Anne (dir.): *Histoire comparée des femmes. Nouvelles approches*, Lió, ENS Éditions, 2009.
- DE CERTEAU, Michel: *La prise de parole: pour une nouvelle culture*, Paris, Desclée de Brouwer, 1968.

- DEBORD, Guy: *La Société du spectacle*, Paris, Buchet / Chastel, 1967.
- DOSSE, François: “Mai 68: les effets de l’histoire sur l’Histoire”, *Politix*, 6 (1989), vol. 2, p. 47 - 52.
- DREYFUS-ARMAND, Geneviève; FRANK, Robert; LÉVY, Marie-Françoise; ZANCARINI-FOURNEL, Michelle (dir.): *Les années 68. Le temps de la contestation*, Paris, Complexe, 2008.
- EDER, Klaus: “Au-delà du sujet historique: vers une construction théorique des acteurs collectifs”, *L’Homme et la Société*, 101 (1991), p. 121 - 140.
- FOUCAULT, Michel: *Dits et écrits*, vol. I - IV, Paris, Gallimard, 2001.
- FOURASTIÉ, Jean: *Les Trente Glorieuses, ou la révolution invisible de 1946 à 1975*, Paris, Fayard, 1975.
- GALLISSOT, René: “Mai 68: qu’est-ce qu’un mouvement social? Au-delà du mouvement ouvrier”, *L’Homme et la Société*, 98 (1990), p. 87 - 108.
- GARÍ, Manuel; PASTOR, Jaime; ROMERO, Miguel (eds.): *1968. El mundo pudo cambiar de base*, Madrid, Viento Sur, 2008.
- GILCHER-HOLTEY, Ingrid: “La nuit des barricades”, *Sociétés & Représentations*, 4 (1997), p. 165 - 184.
- GOBILLE, Boris: *Le Mai 68 des écrivains: crise politique et avant-gardes littéraires*, Paris, CNRS Éditions, 2018.
- GOLDSTONE, Jack: “From Structure to Agency to Process: The Evolution of Charles Tilly’s Theories of Social Action as Reflected in His Analyses of Contentious Politics”, *The American Sociologist*, 41 (2010), vol. 4, p. 358 - 367.
- GRAIS, Bernard: “Sur 100 personnes actives 15 paysans et 38 ouvriers”, *Économie et Statistique*, vol. 2, 1 (1969), p. 41 - 49.
- HATZFELD, Nicolas; LOMBA, Cédric: “Unité ouvriers-étudiants: quelles pratiques derrière le mot d’ordre?”, *Savoir / Agir*, 6 (2008), vol. 4, p. 41 - 48.
- HOBBSAWM, Eric: *Historia del siglo XX*, Barcelona, Crítica, 2012.

- JACKSON, Julian T.: “Qu’est-ce qu’un homosexuel libéré? Le mouvement Arcadie dans les années 68”, *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, 29 (2009), p. 17 - 35.
- LE BON, Gustav: *Psychologie des foules*, Paris, Alcan, 1895.
- LEFEBVRE, Henri: *La vie quotidienne dans le monde moderne*, Paris, Gallimard, 1968.
- MALINOWSKI, Stephan; SEDLMAIER, Alexandre: “1968 - A Catalyst of Consumer Society”, *Cultural and Social History*, 8 (2011), p. 255 - 274.
- MARCHAIS, Georges: “De faux révolutionnaires à démasquer”, *L’Humanité*, 3 de maig de 1968.
- MARCUSE, Herbert: *Eros and civilization. A philosophical inquiry into Freud*, Boston, The Beacon Press, 1955.
- MARCUSE, Herbert: *One-Dimensional Man*, Boston, The Beacon Press, 1964.
- McADAM, Doug; TARROW, Sidney; TILLY, Charles: *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, 2001.
- OFFERLÉ, Michel: “Retour critique sur les répertoires de l’action collective (XVIIIe - XIXe siècles)”, *Politix*, 81 (2008), vol. 1, p. 181 - 202.
- PAGIS, Julie: “Repenser la formation de générations politiques sous l’angle de genre. Le cas de Mai-Juin 68”, *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, 29 (2009), p. 97 - 118.
- PAQUOT, Thierry: “De la *société de consommation* et de ses détracteurs”, *Mouvements*, 54 (2008), vol. 2, p. 54 - 64.
- PÉREZ LEDESMA, Manuel: “Cuando lleguen los días de la cólera. Movimientos sociales, teoría e historia”, *Zona Abierta*, 69 (1994), p. 51 - 120.
- PONSARD, Nathalie: “L’engagement de jeunes ouvriers et étudiants dans le mouvement contestataire clermontois en Mai-Juin 68”, *Siècles*, 28 (2008), p. 87 - 99.
- PORHEL, Vincent; ZANCARINI-FOURNEL, Michelle: “68’, révolutions dans le genre?”, *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, 29 (2009), p. 7 - 15.
- PUDAL, Bernard: “Mai-Juin 68, jonction ou rendez-vous manqué entre ouvriers et étudiants?”, *Savoir / Agir*, 4 (2008), vol. 6, p. 11 - 22.

- REICH, Wilhelm: *Die Sexualität im Kulturkampf*, Copenhague, Sexpol-Verlag, 1936.
- ROSS, Kristin: *May '68 and Its Afterlives*, The University of Chicago Press, 2002.
- ROSZAK, Theodore: *The Making of a Counter Culture: Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*, Nova York, Doubleday & Co, 1969.
- SMELSER, Neil: *Theory of Collective Behaviour*, Londres, Collier-Macmillan, 1962.
- TILLY, Charles: “Les origines du répertoire de l’action collective contemporaine en France et en Grande-Bretagne”, *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, 4 (1984), p. 89 - 108.
- TILLY, Charles: *The Contentious French: Four Centuries of Popular Struggle*, The Belknap Press of Harvard University Press, 1986.
- TOURAINE, Alain: *La société post-industrielle. Naissance d’une société*, Paris, Denoël, 1969.
- TOURAINE, Alain: *Le voix et le regard*, Paris, Seuil, 1978.
- TOURAINE, Alain: *Sociologie de l’action*, Paris, Seuil, 1965.
- VIGNA, Xavier: *L’insubordination ouvrière*, Presses Universitaires de Rennes, 2007.
- VIGNA, Xavier; ZANCARINI-FOURNEL, Michelle: “Les rencontres improbables dans les années 1968”, *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, 101 (2009), vol. 1, p. 163 - 177.
- WHITELEY, Sheila; SKLOWER, Jedediah (eds.): *Countercultures and Popular Music*, Nova York, Routledge, 2016.
- ZANCARINI-Fournel, Michelle: “Genre et politique: les années 1968”, *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, 75 (2002), vol. 3, p. 133 - 143.
- ZANCARINI-FOURNEL, Michelle: *Le Moment 68: une histoire contestée*, Paris, Seuil, 2008.

